

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA VUMBIRHI (P2)

2017

MEMORANDAMU

TIMARAKA: 80

Memorandamu leyi yi na tipheji ta 21.

SWITSUNDZUXO EKA VAKOREKETI

- Memorandumu leyi yo va xiletelo eka vakoreketi.
- Memorandumu yi ta kaneriwa na swipano swa vakoreketi va swifundzankulu ku nga si sunguriwa ku koreketa etindhawini to hambanahambana.
- Tinhlamulo ta vakamberiwa ti fanele ku tekeriwa enhlokweni ku ya hi vuswikoti bya vona.

SWILETELO SWA MAKOREKETELO

1. Loko mukamberiwa a hlamurile swivutiso swo tlula nhlayo leyi languteriweke, ku koreketiwa nhlayo yo sungula eka leti languteriweke. **(Mukamberiwa a nga fanelangi ku hlamula xivutiso xa xitsalwana na xa ximbangu swa muxaka wun'we wa tsalwa.)**
2. Loko mukamberiwa a hlamurile swivutiso hinkwaswo swa mune eka XIYENGE XA A, (swithokovetselo swa ndzawulelo), koreketa swimbirhi ntsena leswo sungula.
3. Loko mukamberiwa a hlamurile swivutiso swimbirhi swa xitsalwana kumbe swimbirhi swa ximbangu eka SWIYENGE SWA B NA C, koreketa nhlamulo leyo sungula eka xiyenge xin'wana na xin'wana. Loko mukamberiwa a hlamurile swivutiso hinkwaswo swa mune, koreketa ntsena swivutiso leswo sungula eka xiyenge xin'wana na xin'wana, ntsena loko ku ri leswaku mukamberiwa u hlamurile xivutiso xin'we xa xitsalwana na xin'we xa ximbangu.
4. Loko mukamberiwa a nyikile tinhlamulo timbirhi laha yo sungula yi va ka yi hoxekile, leyi landzelaka yi va yi ri leyi faneleke, koreketa nhlamulo leyo sungula u tshika leyi landzelaka.
5. Loko tinhlamulo ti nga nomboriwangi hi mfanelo, koreketa ku ya hi memorandumu.
6. Loko xihoxo xa mapeletelo xi ri na nkucetelo eka nhlamuselo ya nhlamulo, xi hoxise. Loko xi nga kuceteli nhlamuselo, xi korekete.
7. **XIVUTISO XA XITSALWANA**
Loko xitsalwana xi komile ku tlula ntsengo lowu languteriweke wa marito, u nga xupuli mukamberiwa hikuva u ta va a tixupurile eka timaraka ta xivumbeko. Loko xitsalwana xi lehile ku tlula mpimo, koreketa ku ya hi vuswikoti bya mukamberiwa kutani mi kana na vakoreketinkulu (*senior markers*).
8. **SWIVUTISO SWA XIMBANGU**
Loko mukamberiwa a nga tirhisangi mimfungho yo tshaha, **a nga xupuriwi.**
9. Eka swivutiso leswi lavaka MAVONELO NA MATITWELO (*open-ended questions*), a ku na timaraka leti nyikiwaka eka tinhlamulo ta INA/E-E kumbe NDZA PFUMELA/A NDZI PFUMELI. Ku seketela hi kona ku averiwaka timaraka.
10. Tinhlamulo ta HI SWONA/A HI SWONA a ti averiwi timaraka. Ku seketela hi kona ku averiwaka timaraka.

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI**SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO****XIVUTISO XA 1 (XITSALWANA)****XIRILO – KJ Ngobeni et al.****SWITSUNDZUXO**

- Tirhisa swikombiso leswi landzelaka tanihi swiletelo swo koreketa xivutiso lexi.
- Mahlamulelo ya nga hambana ku ya hi matwiselo ya mukamberiwa ya xitlhokovetselo. Mukamberiwa a nga ha tirhisa yin'wana mintila handle ka leyi yi nyikiweke, ntsena loko a ta va a hlamurile xivutiso hi mfanelo.
- Tirhisa rhubiriki leyi nga eka papila ra 7 ku koreketa xivutiso lexi.

TINHLAMULO LETI LANGUTERIWEKE

Mutlhokovetseri u tirhisile ririmi hindlela ya vutshila ku humelerisa hungu ra xitlhokovetselo lexi.

- Vito ra xitlhokovetselo i 'Xirilo' leri nga riviti leri ha rona mutlhokovetseri a humelerisaka xifaniso xa wanuna loyi a dlayiweke hi xibalesa, loyi ndyangu wa yena wu saleke evusiwaneni kambe nsati wa yena u lo rila swa nkarhinyana. Loko timali ta nuna ta le ntirhweni ti huma u ti dya hi vusopfa, a rhurhela edorobeni a tlhela a xava na movha wa manyunyu.
- Mutlhokovetseri u vumbile xitlhokovetselo lexi hi ndzimana yin'we. Leswi swi kombisa leswaku hungu ra xitlhokovetselo lexi ri vumbanile naswona ri paluxa mhaka yo vava kutani hi endlelo leri, mutlhokovetseri u paluxa ku tikeriwa loku a nga na kona, laha a tsandzekaka na ku hefemula.
- Mutlhokovetseri u tirhisile riviti 'mbhaha' leri vulaka huku ya xisati kasi 'swikukwana' i vana va huku. Maviti lawa ya tirhisiwile eka ntila wa 3 lowu nge: 'Nhlomulo wu phutsela mbhaha ni swikukwana', laha mutlhokovetseri a tirhiseke vumunhuhati ku kombisa hilaha manana na swihlangi/vana va wanuna loyi a loveke va saleke va twa ku vava hakona hikwalaho ka rifu leri.
- Eka ntila wa 6 lowu nge: 'Mihloti ya noni bya Limpopo khuluu!' mutlhokovetseri u tirhisile xithathelo ku hlamusela leswaku nsati wa wanuna loyi a loveke u ririle swinene hikwalaho ka rifu ra yena.
- Mutlhokovetseri eka ntila wa 9 lowu nge: 'Xivundza xi fukamela xiviri xakwe' u hlamusela leswaku rifu ra wanuna loyi ri vangeke leswaku nsati wa yena a sala a nga ha tiphini ku fana na le kusunguleni.
- 'Nala' i lapi kumbe nguvu ya ntima leyi ambariwaka loko ku loviwile. Mutlhokovetseri eka ntila wa 16 lowu nge: 'Muveleki nala wa ntima i xuka' u tirhisile xigego ku hlamusela hilaha mutswari wa wanuna loyi a a tshama a ambarile tinguvu leti hakona ku ri xikombiso xa leswaku u le ku rileni n'wana wa yena.
- Mutlhokovetseri eka ntila wa 19 u tirhisile riencisi 'nkwee!' ku kombisa hilaha wansati loyi a hatleke a rivala hakona leswaku u fanele a ya emahlweni a rila nuna wa yena. Leswi swi vangiwile hi ku va se a kumile mali ya nuna wa yena.
- Hinkwaswo leswi endliweke hi wansati loyi endzhaku ka loko a kumile mali ya nuna wa yena swa hlamarisa. Leswi swi seketeriwa hi ku va mutlhokovetseri a tirhisile xivuriso eka ntila wa 20 lowu nge: 'Swa rivala a swi orhi ndzilo ka!'

- 'Vaswirhundzu' i vaxisati, kutani mutlhokovetseri u tirhisile ntila wa 26 lowu nge: 'N'wina vaswirhundzu zilani!' ku vula leswaku vaxisati lava nga loveriwa hi vanuna va vona va fanerile ku tshama nkarhi wo karhi va ha va rila va nga si tikatsa eka swo tala swa misava.

MAAVELO YA TIMARAKA: 10

(TSUNDZUKA: U NGA VEKELI TIGWAJU (✓), KOREKETA KU YA HI RHUBIRIKI LEYI YI NGA EKA PHEJI YA 7.)

[10]

XIVUTISO XA 2 (XIMBANGU)

VUKATI I MBILU – JM Magaisa

- 2.1 Mutlhokovetseri u hi lemukisa hi ku xaniseka loku vana na vavasati va vaka na kona loko vatatana va mindyangu va tshika ku tirha va tinyiketela ebyalweni. ✓ (1)
- 2.2 Nhlokomhaka ya xitlhokovetselo yi vula leswaku timhaka ta vukati ta tika, ti lava munhu loyi a tiyimiseleke no kota ku tiyisela. Leswi swi seketeriwa hilaha N'wa-Risenga a tiyiselaka hakona evukatini hambiloko xiyimo xi tika. ✓✓ (2)
- 2.3 'N'wa-Risenga swilemu u hava.' ✓/Ntila wa 37. ✓

KUMBE

- 'Ku jekula u ta byala nkami?' ✓/Ntila wa 38. ✓ (1)
- 2.4 'Magegetsu' swi vula dzovo ro khwaxa/gwanya leri sirhelelaka miri ya swihadyana na swikokovi. Mutlhokovetseri u tirhisile xigego ku kombisa hilaha miri ya vana va Gezani a yi thyakile hakona hikwalaho ka ku va va nga hlambi. ✓✓ (2)
- 2.5 Mutlhokovetseri u vula leswaku Gezani a nge tweriwi vusiwana eka ku xaniseka ka yena hikuva a ko va vuvabyi kumbe leswi a nga tumbulukisa xiswona, u lo tivangela hi ku chava ku tirha. ✓✓ (2)
- 2.6 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: A nga endlangi kahle. A a fanele a pfumelerile N'wa-Risenga ku tlhelela ekaya hikuva se a a xaniseka xikan'we na vana va yena, mali leyi Risenga a a yi dyile a swi nga ta boha leswaku a yi tlherisela eka Gezani hikuva hi yena a vangeke xiyimo lexi. ✓✓

KUMBE

U endlile kahle hikuva N'wa-Risenga a a ta vitaniwa xivuya a tlhela a hlekiwa hi vanhu va vula leswaku u tsandzekile ku tiyisela evukatini. ✓✓

(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana mavonelo lama twisisekaka.)

(2)
[10]

XIVUTISO XA 3 (XIMBANGU)**NANDZU I WA MANI? – M Malungana**

- 3.1 Mutlhokovetseri u hi vumbela xifaniso xa jaha na nhwana lava a va rhandzana kufikela laha loyi wanhwana a bihaka emirini. Loko ku yisiwa nandzu eka va jaha tata wa jaha u chuhwile hikuva jaha na nhwana a va ri vana va yena, a vo hambana hi vamanana va vona ntsena.√√ (2)
- 3.2 'A ri ndzi xeke kambirhi.'√/Ntila wa 21.√ (1)
- 3.3 Jaha ri tikumile ri ri na xiphiqo lexikulu hikwalaho ka leswi ri byeriweke swona hi nhwana loyi.√/C.√ (1)
- 3.4 Mbuyelelo lowu wu tiyisisa/tshikelela xiyimo xo tika lexi tatana loyi a a ri eka xona.√√ (2)
- 3.5 Ntila lowu wu hlamusela leswaku jaha leri a ri navela onge ri ngo nyamalala ri va ri nga ha ri kona laha misaveni.√√/Ntila lowu wu hlamusela leswaku jaha leri a ri navela onge ri ngo fa.√√ (2)
- 3.6 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xikombiso: A ndzi ta byela jaha leri ndzi bihiseke emirini leswaku hi hambana ndzi ya tihlayisela n'wana ndzi ri ndzexe.√√/A ndzi ta kombela manana leswaku a ndzi pfuna ku kurisa n'wana wa mina.√√ (2)
- (Amukela na man'wana mavonelo lama twisisekaka.) (2)

[10]**XIVUTISO XA 4 (XIMBANGU)****TSHENGWE RA LERHISA – MM Marhanele**

- 4.1 Mutlhokovetseri u hi byela leswaku eka masiku lawa ku va vavanuna va teka vasati vo tala swa tika swinene naswona swi va vangela ku xaniseka evuton'wini.√√ (2)
- 4.2 Ku tikeriwa loku vavanuna lava tekeke vasati vo tala masiku lawa va vaka na kona.√ (1)
- 4.3 'Tshengwe ri lerhise ni tinkanyamba.'√/Ntila wa 18.√ (1)
- 4.4 Swi vula ku tshama ehenhla ka nyandza ya miseve leyi hixitalo yi bohiwaka hi valwi va tinyimpi hi xikongomelo xo lwa na valala va vona.√ Mutlhokovetseri u tirhisile xivulavulelo ku humelerisa mhaka ya leswaku ku teka vasati vo tala i ku tinghenisa ekhombyeni ro chavisa swinene.√ (2)
- 4.5 Hiloko a tsandzeka ku hlayisa vasati va yena hi mfanelo kutani swi voniwa hi van'wana.√√/Hiloko a tsandzeka ku endlela vana va yena leswi va swi lavaka.√√/Hiloko a tsandzeka ku hlayisa ndyangu wa yena hi mfanelo. (2)
- 4.6 U va tsundzuxa leswaku va tivonela eka ku tikeriwa loku va nga hlanganaka na kona loko va teka vasati vo tala hikuva swilo swa tika no durha masiku lawa.√√ (2)

[10]**NA**

XITLHOKOVETSELO XO KA XI NGA RI XA NDZAWULELO**XIVUTISO XA 5 (XIMBANGU)****MARHWEXA-HLWEHLWE – JT Manganyi**

- 5.1 Mutlhokovetseri u hi byela hi n'wana loyi a xanisaka vatswari va yena hikwalaho ka hanyelo ra yena ro biha. Switsundzuxo leswi va n'wi nyikaka swona mayelana na vubihi bya hanyelo leri a nga swi teki swi ri swa nkoka laha mutswari a hetelelaka hi ku vula leswaku n'wana loyi u ta sala a va tsundzuka loko va lovile.√√ (2)
- 5.2 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xikombiso: Mutlhokovetseri a nga tsakangi/u twa ku vava hikwalaho ka vubihi lebyi endliwaka hi n'wana loyi a tlhokovetselaka hi yena.√

KUMBE

Mutlhokovetseri a nga tsakangi.√/Mutlhokovetseri u twa ku vava.√
(Amukela na tinhlamulo tin'wana leti twisisekaka.) (1)

5.3 I sirha.√ (1)

5.4 Xi hi paluxela hilaha mutlhokovetseri/mutswari a twaka ku vava hakona loko a languta n'wana loyi hikwalaho ka swiendlo swa yena swo biha.√√ (2)

5.5 Mukamberiwa u ta boxa matwisiselo ya yena. Xikombiso: Ndzi twisisa leswaku vatswari va n'wana loyi va tshama va ri ku kwetlembetaneni hikwalaho ka hanyelo ra yena lero biha.√√/Ndzi twisisa leswaku mutswari un'wana u vona onge loyi un'wana hi yena a tsandzekaka ku kombisa n'wana wa vona hanyelo lerinene leswi vangaka leswaku va sungula ku vengana.√√ (2)

5.6 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xikombiso: Swi tolovelekile, va kona vana lava hambiloko vatswari va vona va tikarhata va va komba tindlela letinene ta mahanyelo va nga riki na mhaka na swona kambe va tiendlela ku rhandza kutani loko vatswari va lovile va sala va tisola ku va va honisile switsundzuxo swa vona.√√
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na maveketelelo man'wana lama twisisekaka.) (2)

[10]**NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30**

XIYENGE XA A: RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA XITSALWANA XA VUTLHOKOVETSERI [TIMARAKA TA 10]

Swiyenge	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
	8–10	6–7	4–5	2–3	0–1
VUNDZENI Nhlamuselo ya nhlokomhaka. Nhlamuselo ya vuenti bya mavonelo, nseketelo na matwiselo ya xitshuriwa.	-Nhlamuselo ya nhlokomhaka hi vuenti. -Mavonelo yo tlhontha yo hambanahambana; lama seketeriweke hi ku hetiseka hi xitlhokovetselo. -Matwiselo ya le henhla ya muxaka wa tsalwa na xitlhokovetselo.	-Ku kombisa ku twisisa no hlamusela nhlokomhaka kahle. -Mahlamulelo ya vuxokoxoko ya le xikarhi. -Mavonelo laya twalaka ya nyikiwile, kambe ya nga ri hinkwawo lawa ya seketeriweke hi mfanelo. -Matwiselo ya muxaka wa tsalwa na xitlhokovetselo.	-Nhlamuselo yo antswa ya nhlokomhaka. -Tinhlamulo tin'wana letinene ti seketela nhlokomhaka. -Mavonelo man'wana ya seketeriwile, kambe a hi nkarhi hinkwawo laha vumbhoni byi tshembisaka. -Matwiselo yo ringanela ya muxaka wa tsalwa na xitlhokovetselo.	-Nhlamuselo leyi nga enetisiki ya nhlokomhaka. -Mpfumaleko wa tinhlamuselo leti seketelaka nhlokomhaka. -Nkayivelo wa ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na xitlhokovetselo.	-Mpfumaleko wa matwiselo ya nhlokomhaka. -Nhlamuselo a yi fambelani na xitlhokovetselo. -Mudyondzi u pfumala ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na xitlhokovetselo.
XIVUMBEKO NA RIRIMI Xivumbeko, nkholuko na maandlalelo. Ririmi, thoni na xitayili leswi tirhisiweke eka xitsalwana.	-Xivumbeko xa nkhaqato -Mavonelo ya tumbuluxiwile no andlariwa hi mfanelo. -Ririmi, thoni na xitayili leswi twisisekaka, swo nyanyula no pfumala swihoxo. -Ntivoririmi lowu pfumalaka swihoxo, mapeletelo na mahikahatelo.	-Xivumbeko lexi faneleke na nkholukelano lowunene wa mavonelo. -Nkholukelano wa mavonelo wa landzeleleka. -Ririmi, thoni na xitayili swi tala ku va swi lulamile.	-Ku na vumbhoni byin'wana byo komba xivumbeko. -Xitsalwana xi pfumala xivumbeko lexinene xa miehleketo na nkhaqato. -Swihoxo swa ririmi a swi talangi; thoni na xitayili swi tala ku va leswi faneleke.	-Xivumbeko xi komba nkunguhato lowu hoxekeke. -Mavonelo a ya na nkholukelano lowu faneleke. -Ku na vumbhoni bya swihoxo swa matirhiselo ya ririmi. -Thoni na xitayili leswi nga fanelangiki.	-Xivumbeko xa xiyimo xa le hansu swinene. -Swihoxo swo tala ngopfu swa ririmi na xitayili.

XIYENGE XA B: NOVHELE**XIVUTISO XA 6 (XITSALWANA)****MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

Ku va Hlongwane a nga naveleli vatirhikulobye leswinene, a nga va tsakeli na ku lava ku tirha hi vuxisi swi n'wi vangerile ku tikuma a ri ekhombyeni.

- Johnson Hlongwane i museketeri wa mininjhere Brooks efemeni ya Prestige Publications Enterprises (PPE) eGiyani loyi a vengaka na ku vondzoka vatirhikulobye lava nga ehansi ka yena.
- Matirhelo ya xiyimo xa le henhla ya Chavalala ya endla leswaku Hlongwane a va na mavondzo hi ku ehleketa leswaku u ta n'wi tekela xitulu.
- Loko Chavalala a n'wi lela a ku u ya hlangana na van'wamabindzu eNkowankowa wa tihlamarisa kasi entiyisweni u n'wi nyikile mpfumelelo.
- Loko va ri ehodela na vaBriggs, Hlongwane u hembela Chavalala vunwa a vula leswaku u ta entirhweni a nwile ku ri hi ku hi yena a taka a nwile.
- Loko ku huma poso ya vuhlanganisinkulu u ri Chavalala a yi n'wi fanelangi hikuva wa ha ri ntsongo.
- U kanetana na mhaka ya leswaku Chavalala a ya eEurope a vula leswaku u komile naswona u na marhengwe.
- Hlongwane u venga vatirhikulobye vo fana na Nsatimuni, Nyeleti hambi a ri Sasavona hi ku va va ri na ntirhisano na Chavalala.
- Loko a twile leswaku Sasavona u fambile na Chavalala loko va suka ehodela u vurile leswaku va fambile va n'wi hleva ndlela leyi hinkwayo.
- U tshembisa vatirhikulobye leswaku u ta va hlongola entirhweni hambiloko va nga onhanghi nchumu, leswi vangiwaka hi rivengo ntsena.
- Hlongwane na vanghana va yena va endla vukungundzwana hi ku luka rhengu ro yiva cheke efemeni ya PPE leswaku va ta hakelela Chavalala xikweleti xa yena eka OK va endlela ku n'wi hlongorisa entirhweni yena na Nyeleti.
- U lava ku hlongorisa Chavalala, Nyeleti na Nsatimuni leswaku a ta endla vukungundzwana byo nghanisa munghana wa yena Mathebula, Maria xigangu xa Mathebula na Ximphephani n'wana wa malume wa yena.
- Loko ku endliwile vulavisisi swi vile swi kumeka leswaku muyivi wa cheke i Hlongwane laha a hlanganeke nhloko no tlhela a khomiwa a ya pfaleriwa ekhotsweni.

Loko Hlongwane a a nga endlangi hinkwaswo leswi boxiweke laha henhla ingi a nga hlanganangi nhloko no khomiwa a ya pfaleriwa ekhotsweni.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15

X&R = 10

(LEMUKA: U NGA VEKELI TIGWAJU (√), KOREKETA KU YA HI RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 21. TIMARAKA TA XIVUMBeko NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 7 (XIMBANGU)**MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

- 7.1 Swi le nhoveni.√/Swi le minxanatsini.√ Swi le ku nweni ka byalwa.√ (2)
- 7.2 U lo yimela ntsena leswaku a endla xihoxo xitsongo kutani a n'wi hlongorisa entirhweni.√/B.√ (1)
- 7.3 Nyeleti u tirha hi tinkonta.√ (1)
- 7.4 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku munhu u fanele a lavisisa mhaka hi vuenti a nga si teka xiboho ehenhla ka yona.√√
(Amukela na tidyondzo tin'wana leti twisisekaka.) (2)
- 7.5 Hlongwane a nga tirhi hi ku tshembeka kasi Chavalala u tirha hi ku tshembeka.√√/Hlongwane wa loloha kasi Chavalala wa tikarhata eka ntirho wa yena.√√
(Amukela na maveketelelo man'wana lama twisisekaka.) (2)
- 7.6 Swi humelerisa rivengo leri a swi ri na rona eka swimunhuhatwa leswi.√√/Swi tiyisisa rivengo leri a swi ri na rona eka swimunhuhatwa leswi.√√/Swi kombisa ku sola swimunhuhatwa leswi.√√ (2)
- 7.7 Hileswi eka vatirhi hinkwavo lava a va tirha ehansi ka Hlongwane, Nsatimuni a a nga chavi ku hlamulana na yena loko a n'wi holovela.√√ (2)
- 7.8 Ya kombisa leswaku i munhu wo rhandza ku lwisa vanhu, loyi a nga swi kotiki ku lamula.√√/I muluthanyi.√√ (2)
- 7.9 Mutsari u lava ku lemukisa vahlayi hi vubihi lebyi nga vaka kona loko varhangeri van'wana va ri na rivengo na mavondzo emintirhweni.√√ (2)
- 7.10 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xikombiso: A ndzi ta n'wi tsundzuxa leswaku a tshika timhaka ta ku fojara minsayino hikuva ti ta n'wi ngenhisa ekhotsweni.√√
(Amukela na tihlamulo tin'wana leti twisisekaka.) (2)
- 7.11 Hikuva u tshemba leswaku Hlongwane u ta n'wi nyika ntirho tanihileswi a a nga tirhi.√√ (2)
- 7.12 Hileswi a navelaka ku hlongorisa Ephraim Chavalala na Nyeleti Mthombeni entirhweni kambe wa tsandzeka hikuva u siveriwa hi swisihalari, Sejeni Mlambo na Brooks.√√

KUMBE

Hileswi a navelaka ku hlongorisa Ephraim Chavalala na Nyeleti Mthombeni entirhweni kambe wa tsandzeka hikuva u siveriwa hi Sejeni Mlambo na Brooks.√√ (2)

- 7.13 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Ndzi nga vula leswaku a papalata khombo leri nga vaka kona loko ntiyiso wa cheke wu humela erivaleni.√√
(Amukela na maveketelelo man'wana lama twisisekaka.) (2)
- 7.14 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xikombiso: Yi ndzi tisela miehleketo ya leswaku se a a sungula ku tisola hi ku ehleketa khombo leri nga n'wi humelalaka.√/Yi ndzi tisela miehleketo ya leswaku se a a tisola.√
(Amukela na maveketelelo man'wana lama twisisekaka.) (1)
[25]

XIVUTISO XA 8 (XITSALWANA)**MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mtombeni**

Marito ya Mufundhisi Tlhomandloti ya 'Hi mina ndzi faneleke ku ku tlhavula mutwa wa le mbilwini. Hi mina ndzi faneleke ku ku ongola swa le moyeni', ya vile ya hambana na ntiyiso wa leswi ya vulaka swona hikuva leswi a vula swona swa leswaku tanihi mutswari hi yena a faneleke ku n'wi pfuna a swi vangi tano.

- Mufundhisi Tlhomandloti tanihi mutswari hi yena loyi a a fanele a pfuna Madambi n'wana wa yena eka xiphiqu lexi a a ri na xona kambe u tlhela a n'wi vangela xin'wana xiphiqu.
- U n'wi alerile ku teka Soluka loyi a a n'wi rhandza hi mbilu ya yena hinkwayo hikokwalaho ka leswi a a ri Muqhosa.
- Leswi u swi tshikelerile hi ku vula leswaku u fanele a hlawula un'we eka vanhwana va Vatsonga handle ko twisisa leswaku rirhandzu a ri yi hi rixaka.
- U vurile leswaku a nge pfuki a pfumerile leswaku ririmi ra Xitsonga xi pfintlusiwa leswi kombisaka leswaku a a rhangisa vutsonga bya yena emahlweni ku tlula vutswari eka vana va yena.
- Hambiloko Madambi a vula leswaku loko a nga tekangi Soluka swi nga antswa a nga ha teki nsati, Mufundhisi Tlhomandloti u tsandzeka ku twela n'wana wa yena vusiwana.
- Mufundhisi Tlhomandloti u tsandzeka ku n'wi pfuna hambiloko a komba ku vaviseka ka yena hi ku sungula ku nwa byalwa.
- U karile a hundza emisaveni a nga n'wi nyikangi mpfumelelo wo tekana na Soluka, leswi kombaka leswaku leswi a a swi vula swa leswaku tanihi mutswari wa sindziseka hikokwalaho ka vutswari bya yena ku n'wi pfuna a hi ntiyiso hikuva u lo kala a lova a nga n'wi pfunangi.
- Madambi u kotile ku tekana na Soluka loko se tata wa yena a lovile hi ku tiva leswaku a ku ri hava loyi a nga ta n'wi sivela.

Hinkwaswo leswi swi kombisa leswaku ku va a vula leswaku hi yena loyi a faneleke ku n'wi pfuna loko a ri na xiphiqu naswona loyi a faneleke ku n'wi khongotela tanihi mutswari a swi vangi ntiyiso kambe swi vile xikhovolelo.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15

X&R = 10

(LEMUKA: U NGA VEKELI TIGWAJU (√), KOREKETA KU YA HI RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 21. TIMARAKA TA XIVUMBeko NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 9 (XIMBANGU)**MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mtombeni**

- 9.1 Emutini wa ka Baloyi namadyambu.√/Eka Baloyi.√/Eka vaCelela.√Emutini wa Cheyeza.√ Celela a a baleseriwile exifuveni hi maphorisa.√ (2)
- 9.2 Celela na vanghana va yena a va ngenhile endlwini ya mulungu un'wana va yiva mali kutani va baleseriwa.√ (1)
- 9.3 A a ya kombela ku pfuniwa hi ku ta layeriwa Celela n'wana wakwe loyi a a sungurile ku endla swo huma endloleni.√ (1)
- 9.4 Solani.√ (1)
- 9.5 u lovile a ha ri ntsongo.√/C.√ (1)
- 9.6 Yi kombisa leswaku a a ri eku ehleketeri swinene.√√/A a herile matimba hi ta rifu ra Celela.√√ (2)
- 9.7 Hileswi yena a a tivona a nga ri un'wana wa vona hikuva a a navela ku vona ku tshamiseka, kurhula na ku hetiseka leswi tlhelaka swi tiyisisiwa hi ku va yindlu ya yena yi nga tshamangi na tin'wana.√√ (2)
- 9.8 Tata wa yena a a ri yena loyi a n'wi aleleke ku tekana na Soluka lero loko se va twanana ku tekana emahlweni ka sirha ra yena u swi vona swi ri mhaka ya kahle.√√ (2)
- 9.9 Swi paluxa leswaku a a ri munhu wa xihlawuhlawu.√√ (2)
- 9.10 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Ya ndzi tisela miehleketo ya leswaku ku va va tsandzekile ku tekana a va hanya tanihi vafi kutani leswi loyi a a va arisa ku tekana a nga hundza emisaveni u vona se ku ri nkarhi wa kahle wa leswaku va tekana.√√
(Amukela na maveketelelo man'wana lama twisisekaka.) (2)
- 9.11 Swi kombisa ku va a hlundzukile swinene.√√ (2)
- 9.12 U hlamusela leswaku u tiyimiserile ku rhandza Madambi hi vuntshwa a rivala hi leswa khale leswi humeleleke.√√ (2)
- 9.13 A ndzi ta byela murhandziwa wa mina leswaku hi famba hi ya tshama ekule hi hambana na lava hi sivelaka ku fikelela ku navela ka hina.√
(Amukela na tinhlamulo tin'wana lama twisisekaka.) (1)

9.14 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: A a endla mhaka ya kahle hikuva tanihi mutswari a wu fanelangi ku navelela vana va wena leswo biha.√√

(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na mavonelo man'wana lama twisisekaka.)

(2)

9.15 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku vanhu vambirhi lava rhandzanaka swinene a nga kona loyi a nga va hambanisaka.√√

(Amukela na tidyondzo tin'wana leti twisisekaka.)

(2)
[25]

NTSENGO WA XIYENGE XA B

25

XIYENGE XA C: NTLANGU**XIVUTISO XA 10 (XITSALWANA)****HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

Matanato u tivona a tlharihile lero a nga ehleketi leswaku van'wana va nga n'wi pfuna hi miehleketo leyi akaka.

- Loko Matanato a ri eJoni u sungurile ku rhandzana na Rhoda a vula leswaku N'wa-Xirhami u n'wi karharisile hikuva wa dakwa, a nga tshami ekaya, vana va sala va ri voxo.
- Matanato u nyanyuriwile hi rirhandzu rintshwa leri a a ri kuma eka murhandziwa wa yena Rhoda kutani a nyenya nsati wa yena N'wa-Xirhami, a vona a nga ha n'wi fanelangi.
- U byerile Mavhavaza leswaku vavasati va Machangana a va tlharihangani naswona a va pfuni nchumu.
- Loko nsati wa yena N'wa-Xirhami a lava ku n'wi kumela hlantswa wa ala a vula leswaku n'wana wa buti wa N'wa-Xirhami wa ha ri ntsongo.
- U byerile munghana wa yena Mavhavaza leswaku se u tiyisile ku lava ku teka Rhoda na leswaku nsati wa yena N'wa-Xirhami u n'wi byerile.
- Mavhavaza u n'wi byerile leswaku yena (Matanato) na Rhoda va yelana kambe a a nga ri na mhaka na swona.
- Loko Matanato na Mavhavaza va endzerile eka va Rhoda, Sofia mana wa Rhoda u va byerile leswaku Chanki swi vula Cauke naswona tata wa Rhoda a a ri Livhiti Sheks Chanki.
- Xilumuni u hlamuserile leswi mavito lawa ya vulaka swona hi Xitsonga kutani va sungula ku lemuka leswaku hi wona mavito ya hosi ya Matanato loyi a a khorwile eJoni a hetelela a fela kona.
- Sofia mana wa Rhoda u swi tiyisisile leswaku Livhiti Sheks Chanki hi yena hosi ya Matanato, Tshikani Mininginisi Chauke. U va kombile swifaniso a hetelela hi ku famba na vona a ya va komba sirha ra yena.
- Matanato u hetelerile hi ku tsalela hosi ya yena Xitlhangoma papila leswaku a hatlisa a ta eJoni.
- Matanato u herile matimba loko a kuma leswaku Rhoda, murhandziwa wa yena, i n'wana wa hosi ya yena naswona laha a a ku hi le vukweni bya yena hi le kaya ka hosi ya yena.
- Emakumu u hambanile na Rhoda a tlhelela ekaya ku ya rivalelana na nsati wa yena N'wa-Xirhami a tlhela a swi twisisa ku teka hlantswa leyi N'wa-Xirhami a a n'wi hlawulerile yona kutani a tshama na ndyangu wa yena hi kurhula.

Hinkwaswo leswi swi paluxa ntiyiso wa leswi nga vuriwa hi Mavhavaza hikuva ematshan'weni yo va Matanato a ya emahlweni a teka Rhoda, u tlhelerile endzhaku eka nsati wa yena N'wa-Xirhami.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15
X&R = 10

TSUNDZUKA: U NGA VEKELI TIGWAJU (√), KOREKETA KU YA HI RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 21. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 11 (XIMBANGU)**HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

- 11.1 Ehositele ya Jeppe.√ (1)
- 11.2 A a tirha ku hlayisa swibyariwa exirhapeni.√/A a tirha exirhapeni.√ (1)
- 11.3 Mulungu a a rhandza ngopfu ximanga.√/A.√ (1)
- 11.4 Majisitarata u byerile nsati wa Mulungu leswaku u khomile Matanato hi tihanyi naswona swa n'wi nyumisa ku senga mhaka leyi hikuva yi khomisa tingana.√√ (2)
- 11.5 Matanato u venga vavasati va le matikoxikaya kasi Mavhavaza u rhandza vona.√√ (2)
- 11.6 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku i swa nkoka leswaku maxaka ma tivana ku papalata timhaka to fana na ta Matanato na Rhoda to rhandzana va ri maxaka.√√
(Amukela na tidyondzo tin'wana leti twisisekaka.) (2)
- 11.7 Ya na nkucetelo wa ku hlohletela Matanato leswaku a ya emahlweni a hlamusela hikuva timhaka leti ta va tsakisa/nyanyula.√√ (2)
- 11.8 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: U endlile kahle hikuva a a karhele ku xevisiwa hi mati ya masi lama tiyeke ximanga xona xi nyikiwa nyama.√

KUMBE

A nga endlangi kahle hikuva swi n'wi khomisile hi maphorisa.√

(Maraka i yo seketela ntsena. Amukela na mavonelo man'wana lama twisisekaka.) (1)

- 11.9 Hileswi Mavhavaza a nga teka Topisa, n'wana wa hosi ya Matanato.√ (1)
- 11.10 U hi lemukisa hi vubihi lebyi nga vaka kona loko hi tsandzeka ku enerisiwa hi leswi hi nga na swona.√√
(Amukela na maveketelelo man'wana lama twisisekaka.) (2)
- 11.11 A a tivona a ha ri nhwana kutani a a twa onge loko a vuriwa mhani swa n'wi dyuharisa lero a nge he swi koti ku tikumela wanuna.√√/Loko a vona Matanato a ta na Mavhavaza a a tsakile a ehleketa leswaku u ta n'wi gangisa.√√ (2)
- 11.12 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: A a lava leswaku vanhu va nga swi tivi leswaku i Muchangana hikuva Machangana a a ma tekeriwa ehansi loko ma ri eJoni.√√
(Amukela na maveketelelo man'wana lama twisisekaka.) (2)

- 11.13 I Matanato[√] hikuva u navela ku ticina a va munhu wa le Joni a nga ha vi na vuxaka na vanhu va le matikoxikaya kambe wa tsandzeka hileswi xisihalari Mavhavaza a a tshamela ku n'wi tsundzuxa hi vubihi bya swiendlo swa yena.[√]

KUMBE

I Matanato[√] hikuva u navela ku ticina a va munhu wa le Joni a nga ha vi na vuxaka na vanhu va le matikoxikaya kambe wa tsandzeka hileswi Mavhavaza a a tshamela ku n'wi tsundzuxa hi vubihi bya swiendlo swa yena.[√]

(Amukela na maveketelelo man'wana lama twisisekaka.) (2)

- 11.14 Mukamberiwa u ta boxa matitwelo ya yena. Xikombiso: A swi ta ndzi khomisa tingana hikuva n'wana wa makwerhu swo fana na loko a ri n'wana wa mina hikuva hi va ngati yin'we.^{√√}

(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na matitwelo man'wana lama twisisekaka.) (2)

- 11.15 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: I mhaka ya kahle hikuva endzhaku kaloko Matanato a tlhelerile ekaya ku vile na kurhula emutini wa yena laha nsati wa yena N'wa-Xirhami a tshikeke byalwa a tlhela a n'wi lavela na hlantswa.^{√√}

(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na mavonelo man'wana lama twisisekaka.) (2)

[25]

VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**XIVUTISO XA 12 (XITSALWANA)**

Ku va N'wa-Vusika a landzile Boneka ePfalanomo a ta tshama na yena ekaya ka yena swi n'wi vangerile ku xaniseka lokukulu.

- Hikokwalaho ka ntwelavusiwana, N'wa-Vusika u landzile Boneka a n'wi teka a ta tshama na vona tanihileswi a a ri xaka ra yena hi xikongomelo xa ku n'wi susa evuswetini hambileswi nuna wakwe Xikweni a a nga yimi na swona.
- Loko Boneka a ha ku fika a a xixima N'wa-Vusika hi ku tiva leswaku i sesi wa yena.
- N'wa-Vusika u fikile a n'wi dyondzisa ku hlamba, a n'wi ongola tiphadi ti kala ti hola hikokwalaho ka tintswalo takwe.
- Hambileswi nkatikulobye wa yena N'wa-Vukwele a a nga yimi naswona, N'wa-Vusika u khombisile Boneka hi ku vona leswaku u kurile naswona a nga ta navela van'wana.
- Loko Xikweni a lava ku famba na yena eJoni, N'wa-Vukwele a nga pfumeli kambe yena a sindzisa a vula leswaku va ta n'wi fambisa na Fambeleni leswaku a ta n'wi rindza.
- Boneka u jikela N'wa-Vusika hi ku n'wi tekela nuna a rivala leswaku i sivara wa yena, a tlhela a hlohlotela Xikweni leswaku a va hlongola, yena na N'wa-Vukwele leswaku a ta sala na vukati, a rivala leswaku Nwa-Vusika hi yena a nga n'wi pfuna.
- Hi ku famba ka nkarhi u vuye a cinca a nga ha n'wi xiximi a vula na leswaku yena na ku i sesi wa yena loko swi sukela kwihi a nga swi tivi.
- Loko Xikweni a va hlongorile, Boneka u sala a kholela Khetani na Khegu, vana va N'wa-Vusika.
- Boneka a a xanisa Khegu hi ku n'wi nyika mintirho yo tala, u ringetile ku n'wi chelela chefu, a tlhela a ala ku n'wi nyika ndhawu yo etlela loko a vuya hi le vukatini mpfula yi ri karhi yi na hi matimba swinene.
- Loko Khegu na Khetani va kombela mali a a va tsona kambe loko Bodzani a kombela a a nyikiwa.

Hinkwaswo leswi nga laha henhla swi endlile leswaku N'wa-Vusika a kumeka a xaniseka hi ku va a pfunile Boneka hi ku n'wi twela vusiwana.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15
X&R = 10

(LEMUKA: U NGA VEKELI TIGWAJU (√), KOREKETA KU YA HI RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 21. TIMARAKA TA XIVUMBeko NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]**XIVUTISO XA 13 (XIMBANGU)****VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

- 13.1 Swi le Phafula emutini wa Xikweni.√/Hi le mutini wa Xikweni.√ (1)
- 13.2 Boneka a a yile en'angeni ya yena Nenge-wa-nsuna.√/Boneka a a yile en'angeni.√ (1)
- 13.3 A a fanele a vuya hi xa mundzuku wa kona.√/A a fanele a vuya hi siku leri landzelaka.√ (1)

- 13.4 Khegu i n'wana loyi a xiximaka vanhu lavakulu na lavatsongo eka yena, kasi Bodzani i munhu loyi a delelaka munhu un'wana na un'wana.√√
(Amukela na tinhlamulo tin'wana leti twisisekaka.) (2)
- 13.5 I ntukulu na kokwana.√√ (2)
- 13.6 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi kumile dyondzo ya leswaku lexi nga heriki xa hlola.√√
(Amukela na tidyondzo tin'wana leti twisisekaka.) (2)
- 13.7 U lava ku kombisa leswaku Boneka a nga tinyungubyisi hi vukati lebyi a byi kumeke eka Xikweni hikuva a hi bya yena.√√ (2)
- 13.8 U hlamusela leswaku mubedwa lowu i wutsongo lero a swi olovi ku va vanhu vo tlula un'we va swi kota ku hundzuluka hi ku olova loko va etlerile eka wona.√√ (2)
- 13.9 A a xavelela leswaku Khegu a ta olova hi ku twa a xiximiwile.√√/A a xavelela leswaku Khegu a ta n'wi hlanguya.√√ (2)
- 13.10 A a vuya eJoni.√ (1)
- 13.11 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Ya vile na nkucetelo wa ku va Boneka a kuma matimba ya ku xanisa Khegu na Khetani.√√
(Amukela na mavonelo man'wana lama twisisekaka.) (2)
- 13.12 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Ndzi vona yi nga ri mhaka ya kahle, hikuva timhaka ta lavakulu ti fanele ku tiviwa hi vona ntsena.√√
(Timaraka i to seketela. Amukela na mavonelo man'wana lama twisisekaka.) (2)
- 13.13 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Swi kombisa leswaku wa sola na ku va a nga yimi na yona mhaka ya ku hlongoriwa ka vamhani va yena.√√
(Amukela na mavonelo man'wana lama twisisekaka.) (2)
- 13.14 Swi kombisa vutihlamuleri lebyi sweswi a a ri na byona.√√/Swi kombisa ku hlundzuka loku a a ri na kona hikokwalaho ka leswi a swi endliwa hi tata wa yena.√√
(Amukela na maveketelelo man'wana lama twisisekaka.) (2)
- 13.15 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: A nga va a tsakile swinene hikuva leswi swi n'wi nyika matimba ya ku endla ku rhandza ka yena ekaya ka Xikweni na leswaku Khetani na Khegu va n'wi chava.√
(Timaraka i to seketela. Amukela na mavonelo man'wana lama twisisekaka.) (1)

[25]

XIVUTISO XA 14 (XITSALWANA)**XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NTLANGU: Yoo, ndzi tidlele minoo!**

Hikwalaho ka makwanga yo rhandza ngopfu mali Misery, u ringetile ku hundzisa nuna wa yena Sunday Shilenge emisaveni kambe u tsandzekile ku fikelela ku navela ka yena hikuva nkarhi wa munhu wa ku hundza emisaveni wu tiviwa hi Xikwembu.

- Misery u kokiwile rinoko hi xongelo ra yindlu na nhundzu ya munghana wa yena Florence loyi va paseke swin'we eGiyani College.
- U lavile ku tiva eka Florence leswaku u swi kotisile ku yini ku va na swilo swa xiyimo xa le henhla kutani Florence a n'wi hlamula leswaku hambiloko va pasile swin'we a swi bohi leswaku va va na swilo leswi fanaka hikuva vanhu a va fani.
- Misery u vhakerile Elizabeth, munghana wa yena un'wana, laha loko va ri karhi va vulavula Elizabeth a byelaka Misery leswaku vavasati vo tala va le lokixini leri va tshamaka eka rona va ambarile nala hikwalaho ko va va dlayile vanuna va vona hi phoyizeni leswaku va ta sala va kuma timali ta vona.
- Elizabeth u boxile leswaku Florence na yena hi ku lava mali u dlayile nuna wa yena Tokyo kutani a kota ku aka yindlu na ku xava nhundzu ya xiyimo xa le henhla.
- Mhaka leyi yi kokile rinoko ra Misery hi xiyimo xa le henhla kufika laha na yena a navelaka ku dlaya nuna wa yena Sunday, kutani a vutisisa Elizabeth hi ta n'anga leyi nyikaka vavasati lava phoyizeni hambileswi a xiseke Elizabeth a ku u lava ku ya tshungurisa nenge wa mana wa yena.
- Elizabeth u hlamuserile Misery hi ta Hadisa kutani a ya kona laha a fikeke a kombela ku pfuniwa. Hadisa u n'wi nyika xiganama xo ya chelela nuna wa yena a n'wi byela na matirhiselo ya xona kutani a n'wi byela leswaku u ta hakela loko ku navela ka yena ku hetisekile.
- Hi Sonto Misery u cherile xiganama eka Cocacola a yi veka exigwitsirisini ku endlela leswaku loko Sunday a vuya hi lomu a a yile kona a ta yi nwa loko yena na vana va yile ekerekeni leswaku loko va vuya va ta kuma a lovile.
- Loko ku yimbeleriwa ekerekeni Misery u yimbelerile hi xiyimo xa le henhla a tlhela a khongela hi ku bokoxela a ri karhi khongelela ku fa ka nuna wa yena na mali kufika laha loko mufundhisi a n'wi khongelela a welaka ehansi a titivala kutani a yisiwa exibedhlele.
- Vana loko va fika ekaya va kumile tata wa vona a ri kona kutani loko va heta ku dya va kombela namuneti laha tata wa vona a va nyikeke mpfumelelo wo nwa *cocacola* leyi a yi ri exigwitsirisini a ku yena u ta tinwela *beer*.
- Endzhaku ka ku nwa *cocacola* leyi Misery a a yi cherile xiganama vana va hundzile emisaveni, Sunday a sarisa xisweswo.
- Ku navela ka Misery ku vile norho hikuva ematshan'weni ya leswaku a dlaya nuna wa yena u dlayile vana va yena.
- Leswi hinkwaswo swi tiyisisa mhaka ya leswaku nkarhi wa munhu wa ku hundza emisaveni wu tiviwa hi Xikwembu naswona vutomi bya munhu un'wana na un'wana byi lawuriwa hi Xona.

MAAVELO YA TIMARAKA:**V = 15****X&R = 10**

TSUNDZUKA: U NGA VEKELI TIGWAJU (√), KOREKETA KU YA HI RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 21. TIMARAKA TA XIVUMBeko NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 15 (XIMBANGU)**XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NTLANGU: ... ti le tilweni!**

- 15.1 A va ri na vana va mune.√ (1)
- 15.2 A a va hlayisa hi mali yo xavisa matamatisi etimakete.√/C.√ (1)
- 15.3 Marito ya Nokuthula ya leswaku vanhu hinkwavo va na swihoxo ya yelana na xihoxo lexi na yena a a ri na xona xo va a xisile Magaza hi ku vula leswaku Lulu i makwavo kasi i n'wana wa yena.√√ (2)
- 15.4 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku hambi munhu o xanisekisa ku yini loko a tiyisela u hetelela a humelela.√√ (2)
- (Amukela na tidyondzo tin'wana leti twisisekaka.) (2)
- 15.5 U vula ntombi leyi nga riki na vana.√√ (2)
- 15.6 Swi tisa xifaniso xa rivengo lerikulu leri se a ri akerile embilwini ya Magaza ehenhla ka Chinghisa.√√ (2)
- 15.7 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Ndzi nga vula leswaku Magaza a a tekela ririmi ra yena ehansi hikuva a swi vuli leswaku ku va munhu a ri etikweni rin'wana u fanele ku cinca na mavulavulelo.√√ (2)
- (Amukela na mavonelo man'wana lama twisisekaka.) (2)

NTLANGU: Kasi rona hi rihi?

- 15.8 Ekamareni yo tsalela ka yona xikambelo exikolweni xa le henhla xa Risinga.√/ Exikolweni xa le henhla xa Risinga.√/Exikolweni xa Risinga High.√ (1)
- 15.9 I xa ka Mlambya.√ (1)
- 15.10 Maphepha ya mune.√/Maphepha ya 4.√ Rin'we a a xaviseriwile hi R1000,00.√ (2)
- 15.11 A a ku i *the big four*.√ (1)
- 15.12 Havambirhi i vadyondzi exikolweni xa le henhla xa Risinga.√/Havambirhi i vadyondzi exikolweni xa Risinga High.√/I vanghana.√ (1)
- 15.13 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ya yena. Xikombiso: Ndzi vona onge swi vangiwa hi ku va a mandzerile kunene swihlawulekisi leswi handle ka ku va a swi hlayisisile a swi twisisa.√√ (2)
- (Amukela na mavonelo man'wana lama twisisekaka.) (2)

- 15.14 Ya hundzukile xikhovolelontlangu hikuva Mafada u tshikile ku hlaya tibuku hi ku tshemba phepha leri a a ri xavile ra xikambelo a tivula ntlhari, lava a va hlaya tibuku a va vula swiphukuphuku, emakumu hi yena a hundzukeke xiphukuphuku hikuva u kumile leswaku phepha leri a ri tsariwa ra 'Agricultural Economics' a ri nga fani na leri a a xaviseriwile rona.√√ (2)
- 15.15 A ndzi ta va tsundzuxa leswaku va fanele va tshika ku kukutlela byalwa hi nguva ya ku tsala xikambelo va hlaya tibuku.√√/A ndzi ta va tsundzuxa leswaku va fanele va hlaya tibuku hi ku tiyimisela, va tshika ku tlanga *snooker*.√√/A ndzi ta va tsundzuxa leswaku ku xava maphepha ya xikambelo swi na khombo swinene hikuva va nga khomiwa va ya tshama ekhotsweni.√√
(Nhlamulo yin'we ntsena. Amukela na tinhlamulo tin'wana leti twisisekaka.) (2)
- 15.16 Ndzi nga vula leswaku Mafada a a nga n'wi xiximi mudyondzisi David Baleni.√
(Amukela na tinhlamulo tin'wana leti twisisekaka.) (1)

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 25
NTSENGO WA TIMARAKA: 80

**XIYENGE XA B NA XA C: RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA XITSALWANA XA NOVHELE NA NTLANGU
[TIMARAKA TA 25]**

Swiyenge	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI	12–15	9–11	6–8	4–5	0–3
Nhlamuselo ya nhlokomhaka. Nhlamuselo ya vuenti bya mavonelo, vumbhoni na matwisiselo ya xitshuriwa. TIMARAKA TA 15	-Mahlamulelo yo hlawuleka: 14–15. -Mahlamulelo ya xiyimo xa le henhla: 12–13. -Nhlamuselo ya nhlokomhaka hi vuenti. -Mavonelo yo tlhonthla yo hambanahambana; ya seketeriwa hi ku hetiseka hi xitshuriwa. -Matwisiselo ya xiyimo xa le henhla ya muxaka wa tsalwa na xitshuriwa.	-Ku kombisa ku twisisa no hlamusela nhlokomhaka hi ndlela leyinene. -Mahlamulelo ya vuxokoxoko ya le xikarhi. -Mavonelo laya twalaka ya nyikiwile, kambe ya nga ri hinkwawo lawa ya seketeriweke hi ndlela leyi languteriweke. -Ku na vumbhoni bya ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.	-Nhlamuselo yo antswa ya nhlokomhaka; kambe a hi swiyenge hinkwaswo leswi hlamuseriweke hi vuenti. -Tinhlamuselo tin'wana letinene ti seketela nhlokomhaka. -Mavonelo man'wana ya seketeriwile, kambe a hi nkarhi hinkwawo laha vumbhoni byi tshembisaka. -Matwisiselo ya le xikarhi ya muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.	-Mpfumaleko wa matwisiselo ya nhlokomhaka. -Mpfumaleko wa tinhlamuselo leti seketelaka nhlokomhaka. -Mavonelo matsongo ngopfu lama faneleke -Nkayivelo wa ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.	-Mpfumaleko wa matwisiselo ya nhlokomhaka. -Maringetelo yo tsana yo hlamula xivutiso. -Mavonelo a ya tshembisi. -Mudyondzi u pfumala ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.
XIVUMBeko NA RIRIMI	8–10	6–7	4–5	2–3	0–1
Xivumbeko, nkholuko lowunene na maandlalelo. Ririmi, thoni na xitayili leswi tirhisiweke eka xitsalwana. TIMARAKA TA 10	-Xivumbeko xa nkhaqato -Manghenelo na mahetelelo yo hlawuleka. -Mavonelo ya tumbuluxiwile no andlariwa hi mfanelo. -Ririmi, thoni na xitayili leswi twisisekaka, swo nyanyula no pfumala swihoxo.	-Xivumbeko lexi faneleke na nkholukulano lowunene wa mavonelo. -Manghenelo, mahetelelo na tindzimana letin'wana swi na nkholukulano lowunene. -Nandzelelano lowunene wa mavonelo -Ririmi, thoni na xitayili swi tala ku va swi lulamile.	-Ku na vumbhoni byin'wana byo kombisa xivumbeko. -Ku na nandzelelano na nkholukulano kambe swi na swihoxo. -Swihoxo swa ririmi a swi talangi; thoni na xitayili swi tala ku va leswi faneleke. -Mavumbelo ya tindzimana hi xitalo ya lulamile.	-Xivumbeko xi komba nkunguhato lowu hoxekeke. -Mavonelo a ya na nkholukulano lowu faneleke. -Ku na vumbhoni bya swihoxo swa matirhiselo ya ririmi. -Thoni na xitayili leswi nga fanelangiki. -Mavumbelo ya tindzimana ya hoxekile.	-Mpfumaleko wa xivumbeko lexi kunguhatiweke wu kavanyeta nkholukulano wa mavonelo. -Swihoxo swo tala ngopfu swa ririmi na xitayili swi endla leswaku xitsariwa lexi xi nga amukeleki. -Thoni na xitayili leswi nga fanelangiki. -Mavumbelo yo hoxeka ya tindzimana.